

Järnåldersgårdar mellan Ivösjön och Ryssberget.

Av Tony Björk

På hösten 1990 tog jag mina första steg i arkeologiskor i Bromöllatrakten. Jag var tillfällig förstärkning ett par dagar vid schaktningen av en stor yta på Kyrkängen norr om Ivetofta kyrka. Jag gick och finrensade efter en grävmaskin under ett par dagar och försvann sedan iväg på andra uppdrag. Men jag minns fortfarande känslan av upptäckarglädje och spänning när jag följde hur det ena stolphålet efter det andra blottades när grävskopan tog bort matjordslagret. De igenfyllda gropar med mörk jord, som vi arkeologer kallar stolphål, avtecknade sig mot den ljusa sanden i långa rader, där det en gång hade funnits väggar i ett hus. Än idag, efter mer än 20 år som fältarkeolog, så tycker jag fortfarande att just sådana här upptäckter är det roligaste som finns. I backspegeln kan det vara intressant för fler än mig själv att veta att detta också var den första undersökningen av järnåldershus som gjordes i Bromöllaområdet¹.

Det vi arkeologer har sett, tillvaratagit och dokumenterat finns inte längre kvar annat än som ritningar, foton och fynd. Därför känner jag att det är på tiden att nå vidare med lite av vad vi har fått ut av alla dessa undersökningar, på annat sätt än som de vetenskapliga och antikvariska rapporter som vi redovisar alla grävningar i. De är inte särskilt lätta att vare sig få tag i eller att förstå sig på för gemene man.

Boplatsernas långa kontinuitet

På ett översiktligt plan kan man tydligt se att de flesta kända fornlämningar i Bromölla-trakten, så även de undersökta järnåldersboplatserna, ligger i eller i närheten av de medeltida byarna och deras inägomark (fig. 1). Det finns alltså en mycket tydlig kontinuitet i bebyggelsemönstret, från och med stenålderns slutskede och ända fram till och med 1800-talet.

De inre delarna av bygden mellan Ivösjön och Ryssberget har fungerat som ett gemensamt utmarksområde för byarna i Ivetofta socken (Ivetofta, Åby, Grödby, Edenryd m.fl.). Ett extensivt bruk av utmarksområdet har, av arkeologiska och paleoekologiska fynd och analyser att döma, lika lång kontinuitet som gårdsbebyggelsen i området. Det hänger rimligen samman med att bebyggelsen redan från den sena stenåldern etableras allt fastare i de områden där så småningom de medeltida byarna växer fram².

Järnåldersboplatserna i Bromöllatrakten kan man spåra på flera olika sätt. Det utan jämförelse vanligaste och säkraste är att en arkeolog följer en grävmaskin som gräver sökschakt. Detta görs ofta i samband med större markarbeten nuförtiden.

¹ Höst & Wilhelmson 2006.

² Hellerström 2002.

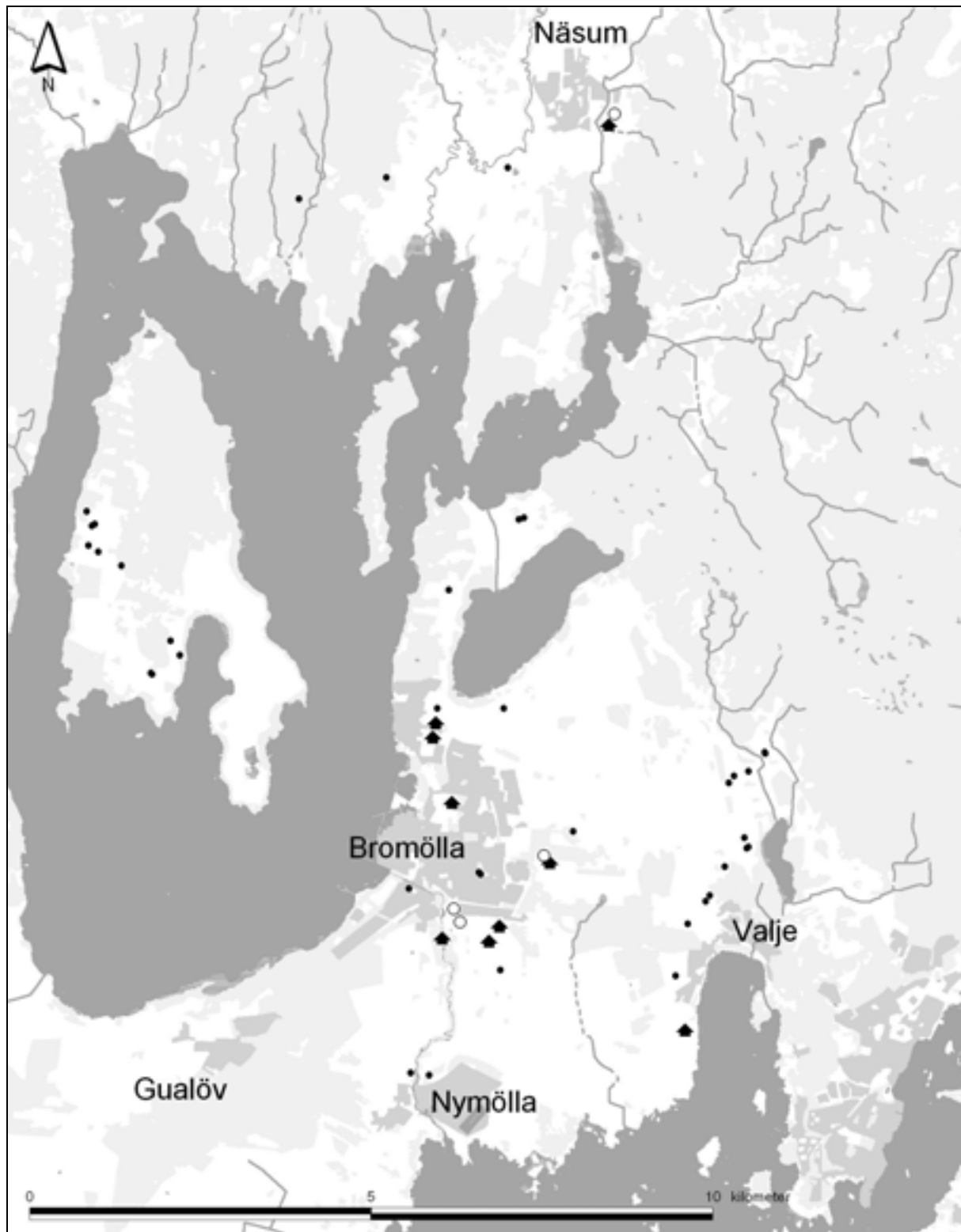

Fig. 1. Undersökta boplatser och blästugnar för järnframställning, från äldre järnålder i Bromöllatrakten. Boplatserna är markerade med hussymboler och blästugnarna är markerade med ofyllda cirklar. Svarta punkter markerar undersökta gravar samt registrerade stensättningar och domarringar.

Det har gjorts ett 20-tal undersökningar av förhistoriska boplatser i Bromöllaområdet – det vill säga inom nuvarande Bromölla kommun. De flesta av dessa har berört boplatser från brons- eller järnålder och merparten av de hus som undersökts i området är från järnåldern. De hus och hägnader som har dokumenterats har många likheter med andra undersökta järnåldersgårdar i Sydskandinavien.

Stolphål, hus och gårdar

Innan vi fördjupar oss i Bromöllaområdets järnåldersbebyggelse så behövs det en kort introduktion i hur arkeologer har arbetat med att tidfästa olika byggnadstyper och hur husens utseende och proportioner har förändrats över tiden.

När man schaktar av matjord från stora ytor på järnåldersboplatser så framträder ett virrvarr av mörka fläckar som visar var man vid olika tillfällen grävt gropar. Groparna har grävts för att resa timmer till hus, tillaga mat, bränna keramik och en mängd andra sysslor. Stolphål är bland de vanligaste spåren på förhistoriska boplatser. Stolphål är gropar som grävts för att ställa stolpar i, till olika typer av konstruktioner. De kan se lite olika ut, beroende på vilket material de har fyllts igen med när stolparna välts, multnat eller brunnit ned (fig. 2a och b). Ur de mönster som bildas av framför allt stolphålen kan man börja att leta fram strukturer efter större sammanhängande konstruktioner som hus och hägnader (fig. 3).

Sedan mitten av 1980-talet har det undersökts många rester av förhistoriska hus i Skandinavien och med tiden har bilden av byggnadstraditionen och organisationen av gårdarna klarnat allt mer³. Sedan länge kallas rektangulära, nordeuropeiska hus från förhistorisk tid allmänt för långhus. I själva verket är det ofta gårdarnas huvudbyggnad, med bostadsdel och ibland stall, som man syftar på när man använder begreppet långhus. Det finns naturligtvis även rester av olika mindre byggnader på järnåldersboplatser, med framför allt förråds-, förvarings- och verkstadsfunktioner. En gård kan alltså bestå av en eller flera byggnader.

Arkeologer har sedan länge arbetat med att rekonstruera hur byggnadskonstruktionen i förhistoriska långhus har sett ut. Den stora skillnaden mellan hus från brons- och järnålder, jämfört med i senare tid, är att det har funnits en takbärande konstruktion av stolpar i dubbla rader inne i själva huset (fig. 4). Från och med slutet av vikingatiden och tidig medeltid är det framför allt väggarna som bär upp takstolarna.

Det är inte lätt att datera förhistoriska hus. Stolphålen innehåller ibland material från äldre aktiviteter, som hamnat där när man grävt för att sätta ned en stolpe eller när man dragit upp/vält en stolpe. Det har satt krokben för många som har försökt datera hus med hjälp av fynd eller träkolsprover (kol14-analyser) från stolphål. Andra gånger innehåller stolphålen i stort sett inget daterande material alls, eller så har man inte haft tillräckligt med pengar för att kunna göra kol14-dateringar.

Arkeologer har därför länge försökt att utarbeta typologier, det vill säga typserier som visar hur husen sett ut vid en viss tid. Detta baseras till stor del på att man har lärt sig

³ För en detaljerad genomgång av Sydskandinaviska järnåldershus se Artursson 2005. För en diskussion om hur gårdarna varit organiserade under järnåldern se Artursson & Carlie 2005. För en överblick av boplatser och bosättningsmönster i nordöstra Skåne se Björk 2007a.

Fig. 2a + b. Genomskärningar av stolphål. Stolphålet till vänster ingick i ett hus från yngre förromersk järnålder (ca 100 f. Kr), som undersökts i Näsrum (foto Elisabeth Höst). Stolphålet till höger ingick i ett hus från yngre romersk järnålder – folkvandringstid (ca 400 e. Kr), som undersökts i Edenryd (foto Tony Björk). Stolphål är bland de vanligaste spåren på förhistoriska boplatser. Stolphål är gropar som grävts för att ställa stolpar i, till olika typer av konstruktioner. De kan se lite olika ut, beroende på vilket material de har fyllts igen med när stolparna välts, mulnat eller brunnit ned. Ofta bildar stolphålen mönster som är rester efter hus och hägnader. Arkeologerna har lärt sig känna igen och datera hus från olika tidsperioder eftersom husen har ändrat storlek, form och proportioner genom tiden.

känna igen hur proportionerna och förhållandena mellan väggar, gavlar och de bärande delarna i konstruktionen förändrats genom tiden. Generellt sett kan man säga att husen går från att vara ganska breda under bronsåldern, till att bli allt smalare med tiden, fram till vikingatiden, då bredden på husen ökar igen. Men att datera hus utifrån mått är inte alltid lätt. De förhistoriska gårdarna har också ofta bestått av mer än en byggnad och det finns stor risk att man inte har hela bilden klar för sig, t.ex. om man har schaktat av en begränsad markplätt och bara har framme rester av ett hus. Det kan vara svårt att avgöra om det är en smal gårdsbyggnad från järnåldern eller ett mindre förrådshus från någon annan tidsperiod om man inte kan jämföra det med vad som finns i omgivningarna.

Järnåldersgårdar i Bromöllaområdet

Ett par av de äldsta järnåldershusen i Bromölla undersöktes så sent som år 2008 i det industriområde som växer fram mellan den gamla och den nya väg E 22. Husen hör hemma i äldre förromersk järnålder och på platsen fanns ytterligare tre hus från tidsperioden yngre förromersk järnålder till och med folkvandringstid. Den sammantagna tolkningen är att husen är rester av en gård som har funnits här under en mycket lång tid. Från omkring 300 f. Kr. till ca 400 e. Kr. Detta är den enda säkra ensamgård som är undersökt i Bromölalatrakten⁴.

Det finns lämningar från en undersökning för väg 116, väster om Bromölla, som försiktigtvis också kan tolkas som rester efter en ensamgård från förromersk järnålder.

⁴ Edring & Linderöth 2008, se även fig. 8.

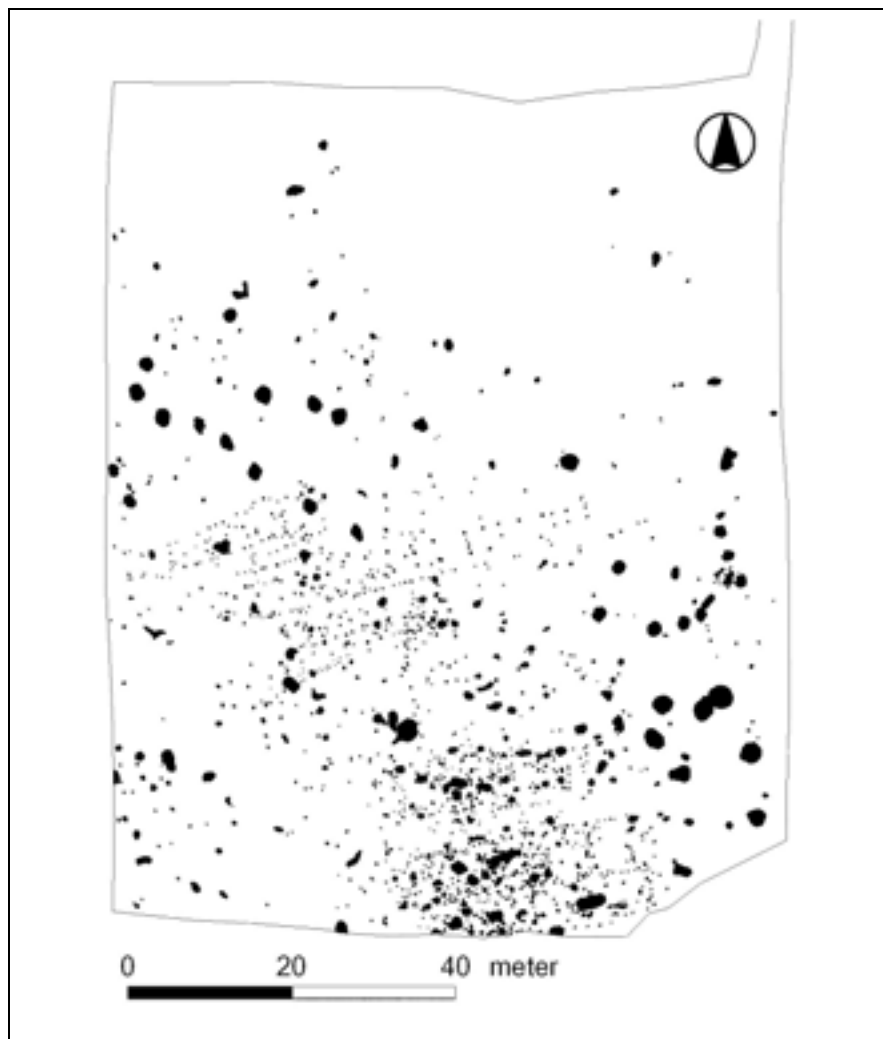

Fig. 3. Boplatsen öster om Näsum. Plankartan visar alla de lämningar som påträffades. De största markeringarna utgörs av avfalls- och täktgropar samt härdar (eldstäder). Notera de stora mängderna med små stolphål i rader i ungefär öst – västlig riktning. Det är rester av ett 15-tal hus som avlöst varandra på platsen. Det är ett avancerat pussel att reda ut sambanden mellan de olika anläggningarna (efter Höst 2006a).

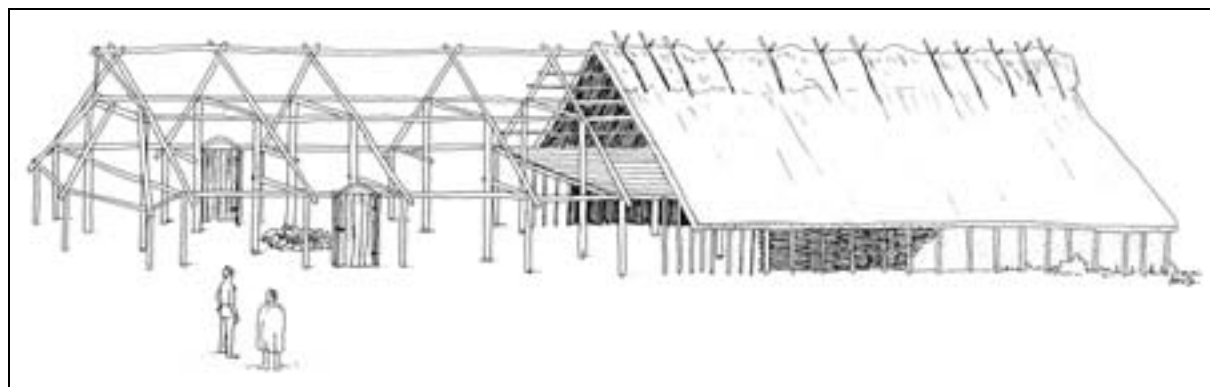

Fig. 4. Rekonstruktion/sprängskiss som visar en järnåldersgårds stomme och möjliga vägg- och takmaterial. Teckning Jimmy Juhlin.

Här finns också spår från romersk järnålder, men den undersökta ytan var så liten och lämningarna i schaktet av så begränsad omfattning att det inte går att dra några säkrare slutsatser om detta⁵.

Förutom de exempel som jag har nämnt ovan så är de övriga undersökta järnåldersboplatserna i Bromöllatrakten alla exempel på byliknande bebyggelsekoncentrationer med fler än en gård i direkt närhet av varandra.

Vid anläggandet av en ny fotbollsplan strax öster om Näsrum, iakttog en observant grävmaskinist att det kom fram en mängd sotfläckar när han började schakta undan matjorden. Detta ledde till en undersökning som resulterade i rester av 14 hus, som avlöst varandra (fig. 3). Husen har byggts om flera gånger och de representerar två gårdslägen som funnits på platsen från förromersk järnålder till folkvandringstid (ca 300 f. Kr – ca 500 e. Kr.). Det kan finnas spår efter fler gårdar i omgivningen, men det går inte att avgöra säkert eftersom byggnadsresterna från den ena gården ligger precis i gränsen för schaktat område. Särskilt fasen yngre förromersk järnålder (ca år 100 f. Kr.) sticker ut, då den ena gården bestod av en mycket lång huvudbyggnad, som varit ca 43 m lång och 6 m bred. Det stora huset har varit huvudbyggnad och den har varit flankerad av en liten stackladan strax söder om. Till stackladan i sin tur ansluter rester av en hägnad eller fägata (fig. 5)⁶.

Förekomsten av en mindre ekonomibygnad söder om gårdslängan är ett genomgående drag under äldre järnålder i Bromöllaområdet. I samband med utbyggnaden av väg E 22 undersöktes en grupp om minst 12 hus, norr om Åby, som representerar minst två gårdslägen. Gårdarna är från tidsperioden förromersk järnålder till yngre romersk järnålder (ca 300 f. Kr – 400 e. Kr.). Huvudbyggnaderna har varit 20 – 30 m långa och mestadels drygt 5 m breda. Båda gårdarna har byggts om flera gånger och åtminstone den ena gården har haft en mindre ekonomibygnad som också byggts om flera gånger under loppet av yngre förromersk och äldre romersk järnålder. Även här ser vi att huvudbyggnaden ligger i norr och uthuset i söder (fig. 6a). Intill denna gård låg också en stor brunn som hade grävts om upprepade gånger, vilket visar att den använts under en längre tid⁷.

Vid olika tillfällen under de senaste 20 åren har det undersökts ett drygt 20-tal hus i Ivetofta⁸, som jag uppskattar representerar minst fem gårdslägen. Tyvärr är det endast en liten del av den totala yta som har exploaterats som har blivit föremål för undersökningar. Egentligen är området norr och öster om Ivetofta ett bebyggelseområde med lite glesare spridda gårdar än i de områden som redovisats ovan. Men det är ändå så pass tätt mellan gårdarna att det inte finns några tydliga glapp mellan dem. Lämningarna på platsen kan dateras från och med yngre bronsålder/förromersk järnålder fram till och med tidig medeltid. Det finns alltså en klar, obruten kontinuitet i bebyggelsen under en ovanligt lång period på den här platsen. Vid två av de gårdslägen som undersökts lite närmare har det påträffats gårdar med ekonomibygnader från äldre romersk järnålder (kring år 100 e. Kr och något senare). I dessa fall, liksom i Näsrum och Åby, så ligger huvudbyggnaden i norr

⁵ Gustafsson, P., Hellerström, S. & Lagerås, P. 2004 s. 12.

⁶ Höst 2006 a och b.

⁷ Stark 2000, Artursson & Carlie 2005.

⁸ Björk 2005a, Höst & Wilhelmson 2006.

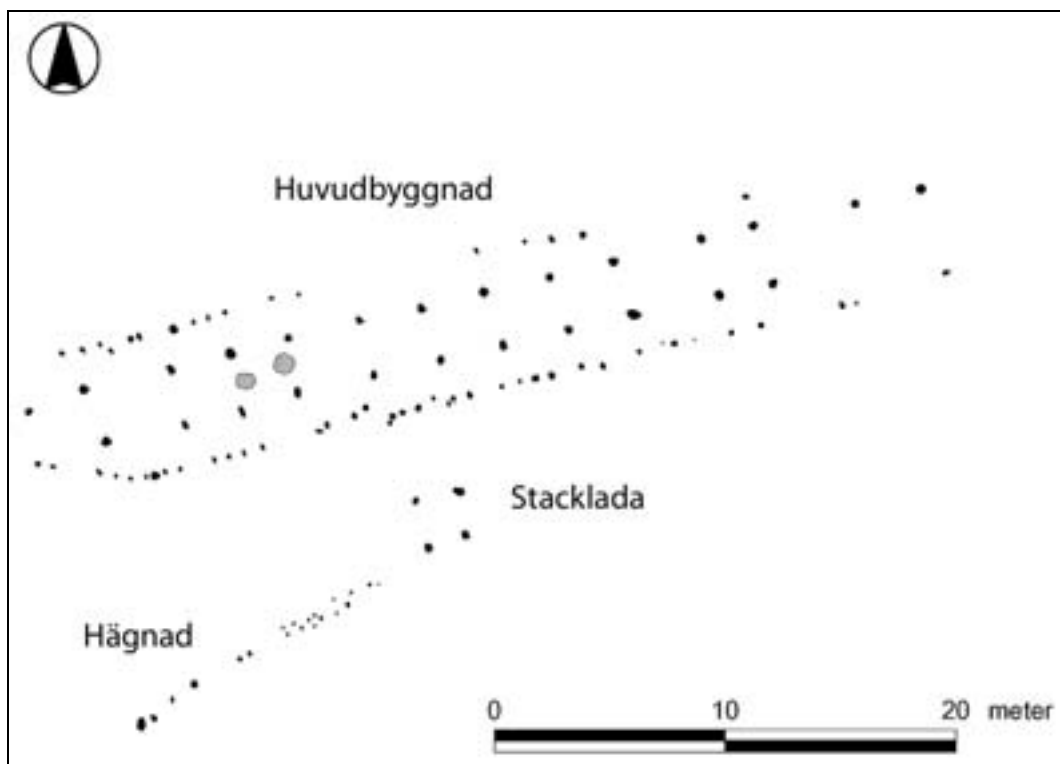

Fig. 5. Den stora gården från boplatsen öster om Näsium. Från tiden omkring 100 f. Kr. (yngre förromersk järnålder). Det stora huset har varit ca 43 m långt och 6 m brett. Huvudbyggnaden ligger i norr med en liten stacklada strax söder om. Till stackladan ansluter rester av en hägnad eller fägata. Mönstret med en mindre ekonomibyggnad söder om gårdslängan går igen genom äldre järnålder (jfr fig. 7 – 9). Gården vid Näsium har återuppförts minst en gång och bilden är en förenklad version av en plankarta med alla de lämningar som påträffades (efter Höst 2006a och b).

och uthusen i söder. Gårdarnas huvudbyggnader har varit mellan 25 – 30 m långa och drygt 5 m breda. Båda dessa gårdar har byggts om minst en gång (fig. 6 b - c).

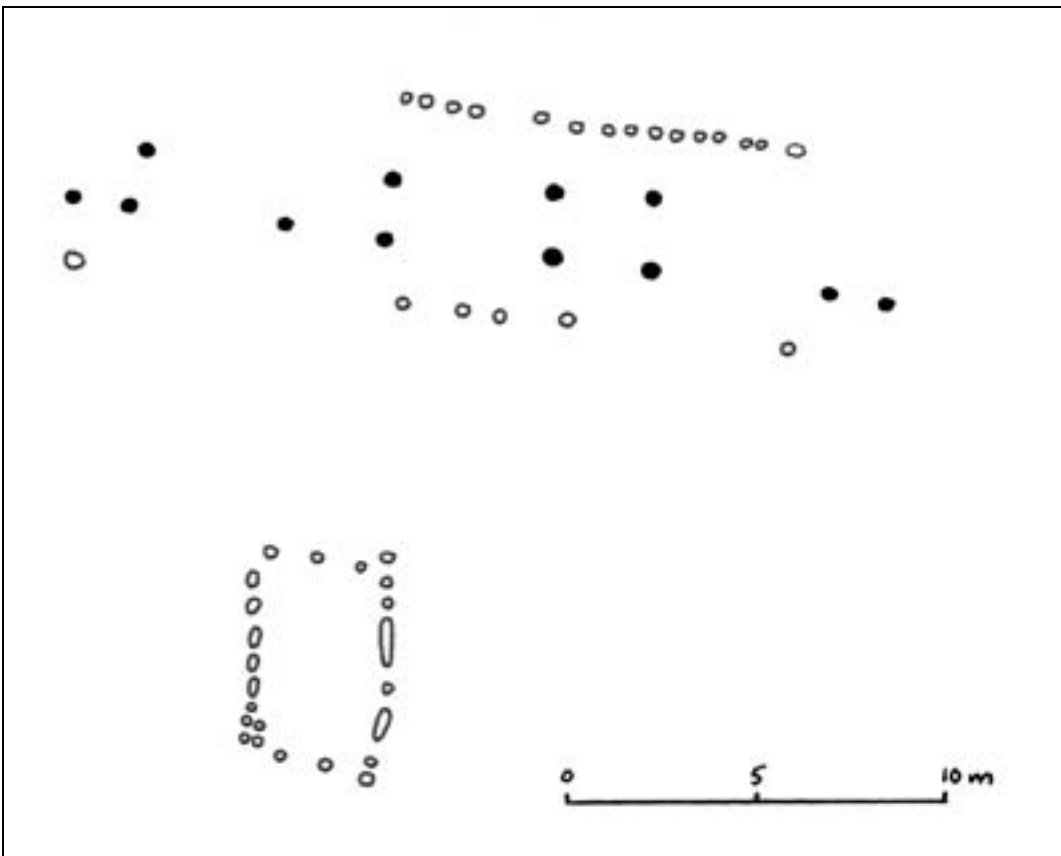
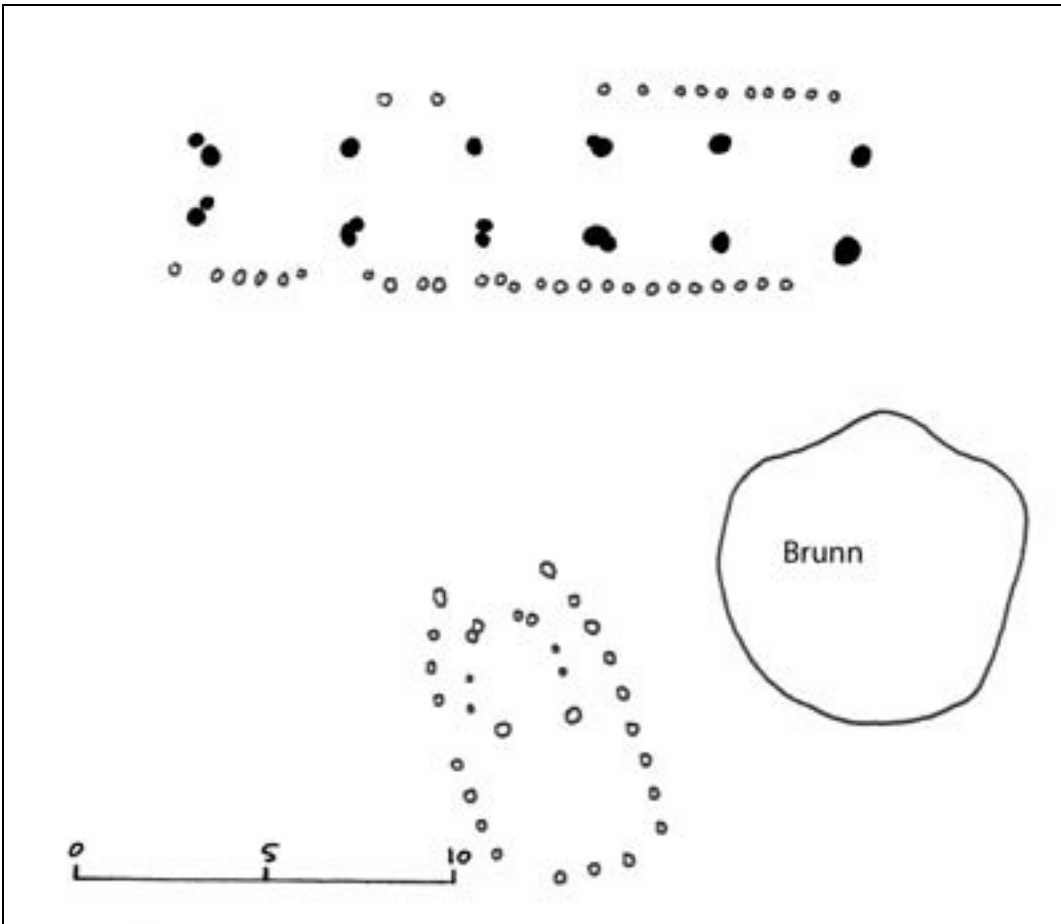
Det finns en ganska närbelägen, intressant parallell till de ovannämnda gårdarna med ekonomibyggnader. Det är en gård från Råby, vid Fjälkestad nära Kristianstad, från omkring år 0 - 150 e. Kr. Denna gård bestod av ett stort öst-västligt långhus som varit 5,8 x 35 m, med en mindre ekonomibyggnad liggandes 10-talet meter åt söder, vinkelrätt placerad mot huvudbyggnaden, på samma sätt som uthusen i Åby och Ivetofta. Även denna gård har byggts om i en andra fas, på samma plats som den ursprungliga huvudbyggnaden⁹.

Den yngre romerska järnålderns och folkvandringstidens gårdar (ca 150 – 500 e. Kr.) är inte lika tydliga i materialet som de från lite äldre perioder. Det finns visserligen enstaka undersökta långhus som kan dateras till dessa perioder på alla de platser som har diskuterats, samt på en boplats mellan Edenryd och Valje, som undersöktes så sent som år 2007 (fig. 7)¹⁰. De enda platser där det finns tydliga gårdsbyggnader som är flankerade av grophus är i Näsium och i Ivetofta. Grophuset i Näsium är daterat till folkvandringstid¹¹.

⁹ Björk 2003, hus 1 och 4.

¹⁰ Björk 2008.

¹¹ Höst 2006a.

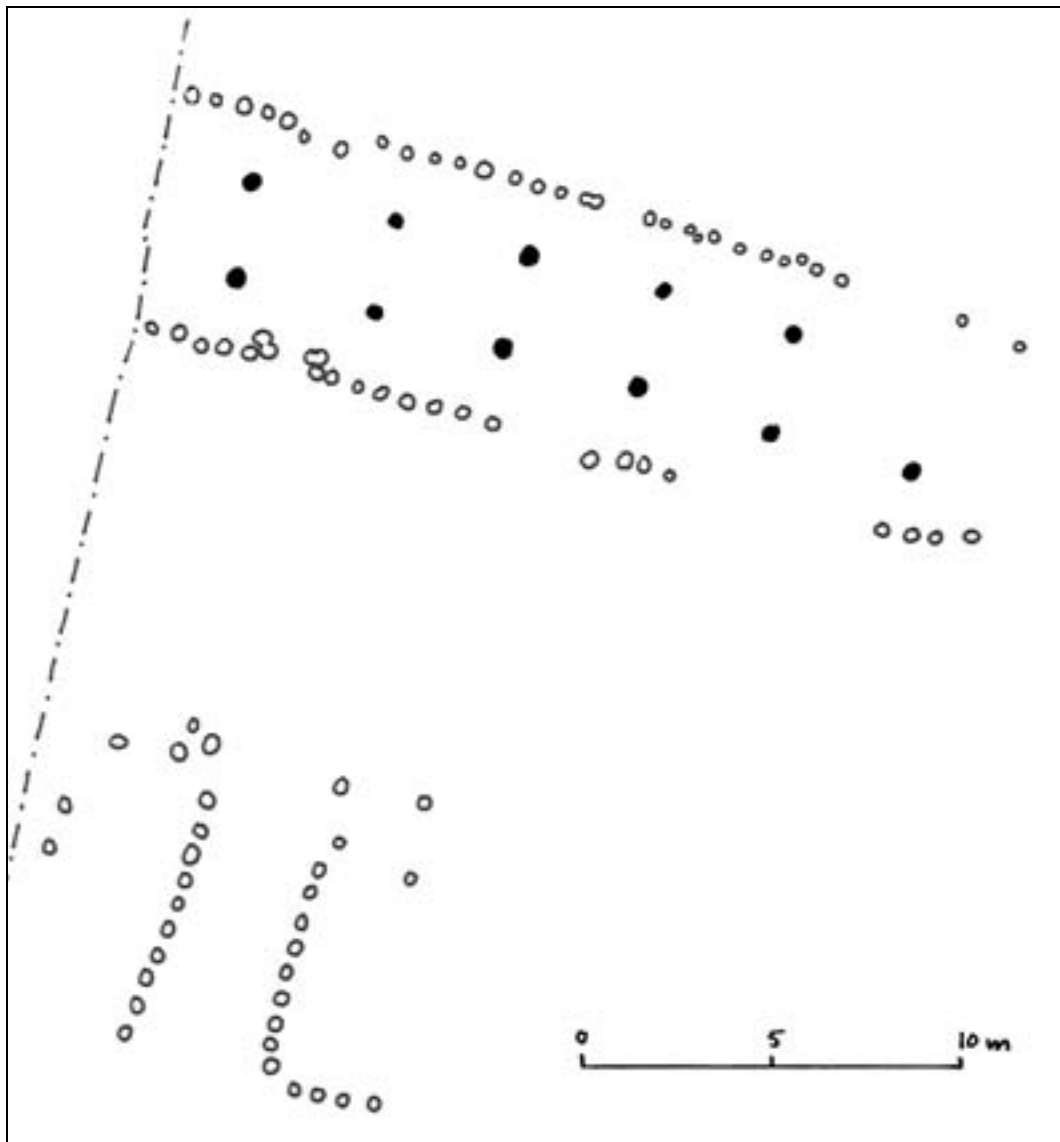

Fig. 6a - c.

6a. Gård från boplatsen norr om Åby. Från tiden kring kristi födelse (övergången mellan yngre förromersk och äldre romersk järnålder). Huvudbyggnaden ligger i norr och ladan/förrådet i söder. Gården har återuppförts minst en gång och bilden är en förenklad version av den andra fasen (efter Stark 2000, Artursson & Carlie 2005).

6b. Gård från boplatsen på Kyrkängen i Ivetofta. Från tiden omkring 100 e. Kr. (äldre romersk järnålder). Huvudbyggnaden ligger i norr och ladan/förrådet i söder. Gården har återuppförts minst en gång och bilden är en förenklad version av den första fasen (efter Höst & Wilhelmson 2006).

6c. Äldsta fasen av en gård från boplatsen på Kyrkängen i Ivetofta. Från tiden omkring 100 e. Kr. (övergången mellan äldre och yngre romersk järnålder). Huvudbyggnaden ligger i norr och två lador/förråd (eller möjligen hägnad?) i söder. Gården har återuppförts minst en gång och bilden är en förenklad version av en plankarta med alla de lämningar som påträffades (efter Björk 2005a).

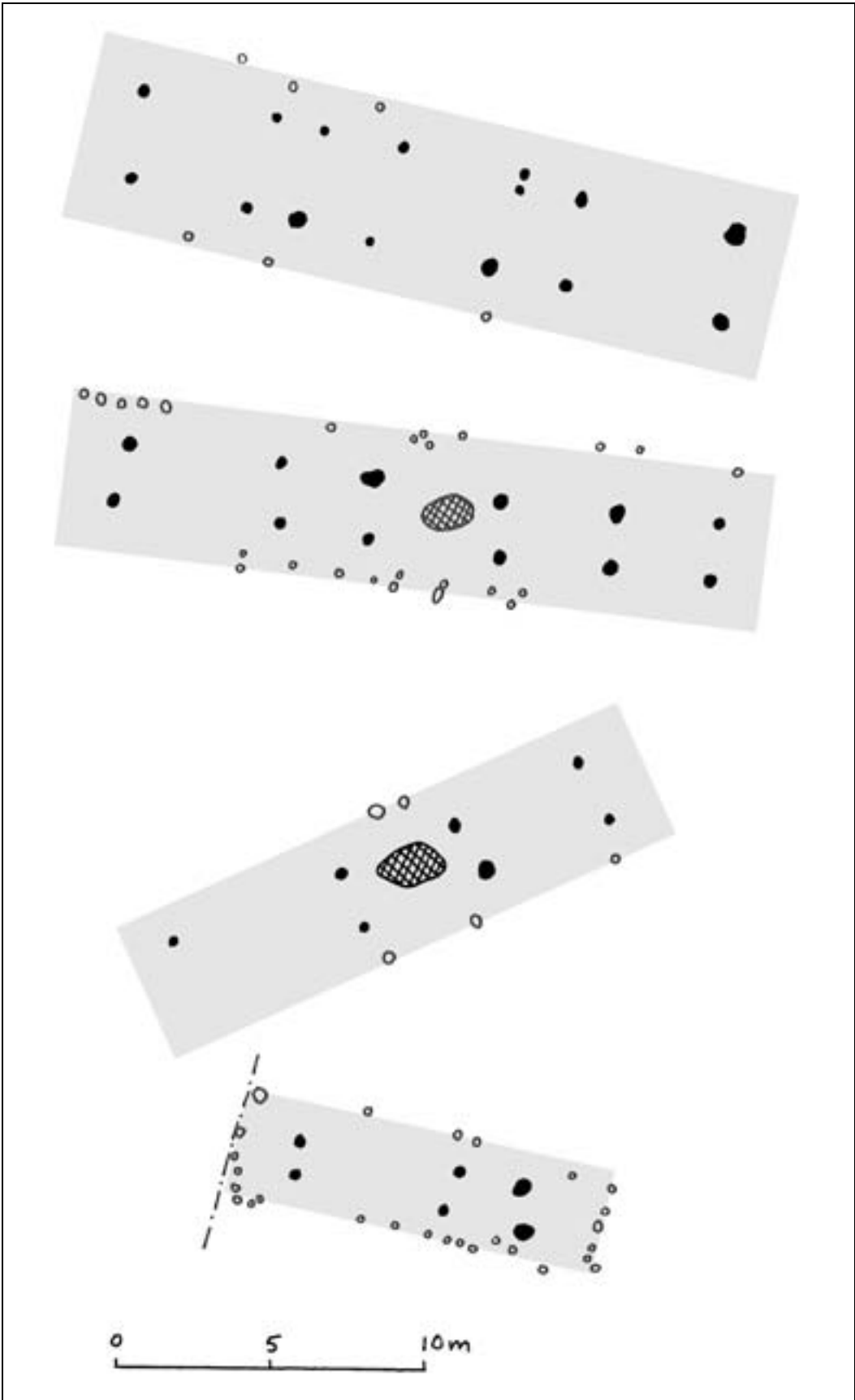

Fig. 7. Ytterligare några hus från Bromöllatrakten. Uppifrån räknat från yngre bronsålder – förromersk järnålder (ca 500 f. Kr, från Bromölla), yngre romersk järnålder yngre romersk järnålder (ca 300 e. Kr, från Ivetofta), yngre romersk järnålder – folkvandringstid (ca 300 – 500 e. Kr, från Edenryd) och yngre romersk järnålder – folkvandringstid (ca 300 – 500 e. Kr, från Bromölla). De streckade partierna i ett par av husen är eldstäder. Husen återges efter planritningar och uppgifter i Björk 2005a, 2008 och Edring & Linderöth 2008.

Grophus är små byggnader som har försänkt golv och de tolkas vanligtvis som små verkstadslokaler där man har sysslat med olika hantverk, främst textilhantverk som att spinna och väva. Grophusen signalerar en förändring av gårdarnas utseende och organisation som, generellt sett, blir ännu tydligare i de följande perioderna. Detta hände i ett skede då samhället genomgick en tydlig förändring från hävdvunna, traditionella organisationsprinciper, till ett nytt sätt att organisera odlingen och att strukturera bebyggelsen fastare på en plats¹².

Det har endast undersökts små ytor av litet antal boplatser från vendel- och vikingatid i Bromöllatrakten (ca 550 – 1000 e. Kr.). Trots ett mycket sparsmakat material kan vi se att det finns ekonomibyggnader i form av grophus som en viktig beståndsdel i gårdsmiljöerna, men tyvärr lyser långhusen i det närmaste med sin frånvaro, än så länge. Det beror inte på att de inte finns, utan helt enkelt på att det är små ytor som är undersökta i samband med ledningsarbeten. Smala schakt innebär att det är svårt att identifiera stora huskroppar. Det finns ett undersökt långhus norr om Nymölla, som förmodligen är från yngre järnålder, men det är inte tidstypiskt och därför svårt att datera. På denna plats fanns även ett par grophus¹³. På en annan boplatz, som också ligger nära Nymölla, har det undersökts ett grophus, en eldstad och tre brunnar med välbevarade brunnskorgar. I massorna som brunnarna var ifyllda med fanns bland annat malstenar och rester av träredskap – t.ex. ett årder (föregångare till plogen, fig. 8). I anslutning till brunnarna finns det med största säkerhet kvar rester av en bebyggelse från vikingatiden och början av medeltiden¹⁴.

Ett mönster och ett exempel

Som vi har sett så ligger gårdarna ofta i många generationer på samma plats. Det är inte ovanligt med en kontinuitet på en och samma plats under 600 – 1000 år, vilket motsvarar uppemot 30 generationer, eller lika många generationer som det är från vår tid räknat tillbaka till vikingatidens slut. Även om byggnaderna förfaller och rivs, så byggs det nya i direkt närhet av där föregångarna låg. Det gör att det kan vara svårt att nysta ut i vilken ordning husen har byggts och avlöst varandra.

Det är tydligt att gårdarna i Bromöllatrakten har byggts upp kring en huvudbyggnad, ofta kompletterat med en lada/förrådsbyggnad strax söder om den. Det är ett återkommande mönster under århundradena närmast före och efter kristi födelse (fig. 5 och 6). För tiden efter ca 200 e. Kr. är bilden inte lika tydlig. Det är i varje fall klart att man har principiellt samma uppbyggnad av gårdarna fram till och med folkvandringstid (ca år 500 e. Kr.). Från den tiden börjar grophus att bli allt vanligare på boplatserna. Detta vet vi

¹² Helgesson 2002.

¹³ Söderberg 2005.

¹⁴ Edring 2008.

Fig 8. En av de vikingatida Nymöllabrunnarna, som undersöktes i samband med grävningen för fjärrvärmeledningen till Sölvesborg år 2007. Notera det välbevarade flätverket i brunnskorgen och resterna av ett årder som låg på botten av brunnen. Foto Anders Edring.

främst tack vare undersökningar i andra områden i Sydskanandinavien. Än så länge är det försvinnande lite som är undersökt från perioden ca 500 – 1000 e. Kr. i Bromöllatrakten.

Trakten norr om Ivetofta kyrka är det område som vi känner till bäst genom arkeologiska undersökningar. Här börjar vi få en mer samlad helhetsbild, eftersom det har exploaterats mycket mark för ny bebyggelse här de senaste 20 åren. Trots att det är ganska små ytor som har undersökts så går det att skissera bebyggelseutvecklingens förlopp i området ganska bra. Det har undersökts drygt 20 hus som representerar uppskattningsvis fem olika gårdslägen. Det kan beläggas en klar kontinuitet i bebyggelsen under en lång period, från förromersk järnålder till våra egna dagar. Tätheten och samtidigheten mellan gårdslägena antyder klart att det har funnits mer än en gård samtidigt inom området.

Det sker vissa förändringar i bebyggelsens utbredning i Ivetofta i ett längre tidsperspektiv. Det är uppenbart att gårdslägena successivt förskjuts västerut vilket resulterar i att bebyggelsen under yngre järnålder – tidig medeltid hamnar där den sedan återfinns i det äldsta kartmaterialet. Överensstämmelsen mellan utbredningen av gårdar under järnålder

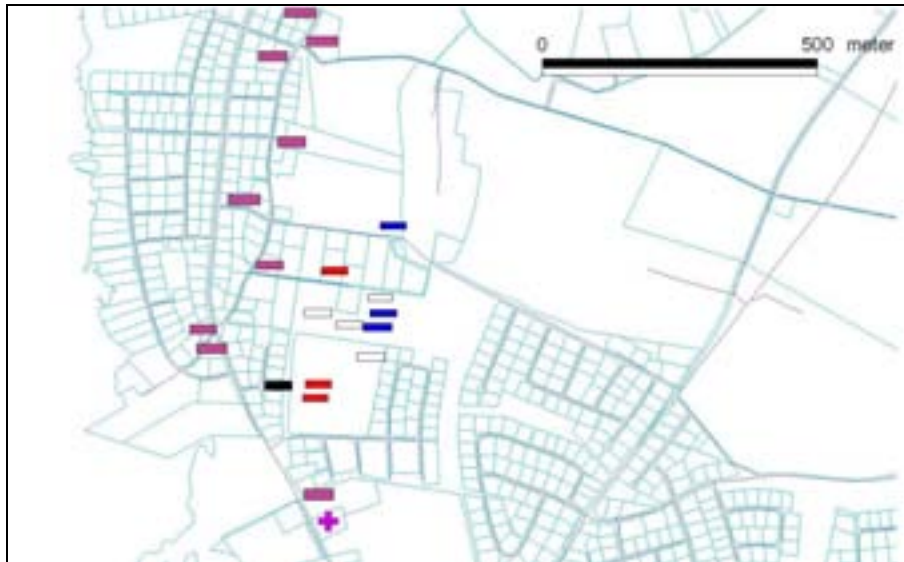

Fig. 9. Kända gårdslägen i Ivetofta, från romersk järnålder till nyare tid. Notera att de historiskt kända gårdarna endast är schematiska till antal och inlagda på ungefärliga lägen inom bytomten. Blå = romersk jää, vit = järnålder ospec., röd = yngre järnålder, svart = vikingatid-tidigmedeltid, lila = historisk tid. Krysset längst ned i bild är Ivetofta kyrka (bild från Björk 2005a).

och historisk tid är mycket iögonfallande och ett starkt argument för varför jag anser att vi bör tala om en regelrätt by i Ivetofta redan från och med äldre järnålder¹⁵ (fig. 9).

Förändringarna i bebyggelsens placering och utbredning är komplex och svår att få ett klart grepp om utan ganska omfattande undersökningar. På en plats som Ivetofta har förutsättningarna varit ganska gynnsamma, trots att det är ganska små ytor som undersökts. Det går rätt säkert att se de medeltida gårdarnas och byns ursprung i den förhistoriska bebyggelsen, även om det finns vissa luckor kedjan. På andra ställen, som i Edenryd, Åby och Näsrum har det uppenbarligen skett radikalare förflyttningar av gårdarna över betydligt längre avstånd inom gårdens/byns resursområde. I och med det har vi mycket svårare att följa händelseförloppen och att koppla ihop vilka bebyggelser som hör ihop. De få undersökningar som gjorts och, inte minst, de små ytor som har grävts av de medeltida byarna i området, gör också att vi än så länge har svårt att precisera det exakta skeendet. Det finns mycket som påminner om de danska exemplen med så kallade vandrande byar, men samtidigt ska vi ha i minnet att varje plats har sin specifika historia och att de generella mönster man anar, inte alltid stämmer in.

Ekonomi och näringsfång

Järnåldersboplatser är inte bara stolphål och hus. Bland alla de hålor som människorna vid den tiden grävde i marken (fig. 10 a och b) gömmer sig en mängd fynd av olika slag. Det mesta är oansenliga rester som legat och skräpat på boplatserna. Matavfall som benbitar från köttgrytan, rester från tillverkning av olika föremål, trasiga och kasserade saker. Andra fynd är träkol från eldstaden i huset, ugnen eller kokgropen runt knuten, eller förkolna-

¹⁵ Björk 2005a.

Fig. 10a + b. Stolphål och andra nedgrävningar avtecknar sig mot den sterila sanden vid bortschaktningen av det plöjda matjordslagret. Det gäller att markera färgskiftningarna innan det börjar torka upp, blåsa eller regna. När det har hänt är det mycket svårare att se färgskillnaderna. Del av det stora långhuset på Näsumsboplatsen (fotot till vänster). Till höger ses en kokgrop fylld med skörbränd sten, sot och träkol i genomskärning. Kokgropen undersöktes år 2007 på boplatsen mellan Edenryd och Valje. Foton av Tony Björk.

Fig. 11a-d. Ovan till vänster en del av ett lerkärl från tiden kring kristi födelse, från boplatsen i Näsrum (foto Elisabeth Höst). Ovan till höger ornerad keramik från folkvandringstid, från boplatsen i Edenryd (foto Tony Björk). Nedan till vänster en vävtyngd från romersk järnålder, från boplatsen söder om Bromölla (foto Anders Edring). Nedan till höger en malsten från romersk järnålder, från boplatsen vid Ivetofta (foto Tony Björk).

de bitar av fröer, insekter och pollen från växterna. Gemensamt för alla dessa olika fynd är att de ger oss ledtrådar till teknologi och näringsfång. Vad använde man för redskap? Vad tillverkade man? Hur tillverkades det? Vad odlade man? Hur odlade man? Vilka husdjur höll man? Vad jagade man? Vad fiskade man?

Fynden från de platser som jag har berättat om, ger som helhet ett intryck av vardagligt strävsamma bondeliv. Det är borttappade och kasserade föremål och avfall. I materialet finns enstaka glaspärlor, järnknivar, en nyckel, flintföremål, malstenar, knackstenar, bränd lera från ugnsväggar, slagg, mat- och slaktavfall i form av djurben och mängder av keramikskärvor och flintavslag (fig. 11 a-d).

Under loppet av järnåldern producerades det järn framför allt i ett bälte tvärs över Skåne – från Helsingborg till Bromölla. Av särskilt stort intresse i Bromöllaområdet är därför de många belägg på förhistorisk järnframställning som finns här. Utmärkande för området är den med skånska mått mätt omfattande järnframställningen under framför allt romersk järnålder. Det finns tre välundersökta platser med blästerugnar, som använts för att anrika järn från sjö- och myrmalm. Två av platserna ligger i södra delen av dagens Bromölla medan den tredje ligger på den boplatz i Näsrum som vi tittat närmare på även när det gällde gårdsanläggningarna. Totalt har det undersökts 12 ugnar i området mellan Ivösjön och Ryssberget. Gemensamt för alla dessa ugnar är att de kan dateras inom ett ganska snävt intervall mellan yngre förromersk och äldre romersk järnålder – ca 200 f. Kr. – 200 e. Kr. Det som finns kvar av ugnarna är den grop där slaggen ansamlades när man smälte malmen. Ur ett tekniskt och kemiskt perspektiv finns det stora likheter mellan slaggerna från ugnarna i Bromöllatrakten (fig. 12 a-b). Det har kunnat konstateras att slaggen är av samma typ och det finns starka skäl att förmoda att det är sjömalm från Ivösjön som har använts vid järnframställningen. Även malmförekomster från olika anläggningar på dessa platser har analyserats. De som har analyserat malmen menar att det är troligt att all malm kommer från Ivösjön¹⁶.

Det finns mycket som talar för att järnframställningen var direkt knuten till gårdarna. Det visar undersökningen i Näsrum tydligt. På boplatzen vid Näsrum påträffades, förutom hus, två blästugnar och en fällsten (städ) i en större nedgrävning¹⁷. Här kan man tydligt se att järnframställningen var kopplad till boplatzen och man kan klart konstatera att man har framställt järn invid gården. Ugnarna var alltså direkt knutna till gårdslägena. Samma iakttagelse har gjorts på många andra platser i Sydskandinavien, där lite större sammanhängande områden blivit föremål för arkeologiska undersökningar. Bebyggelse och blästugnar på sådana platser har generellt dateringar inom ramen för förromersk järnålder till vendetid (200 f. Kr. – 700 e. Kr.).

Den tydliga närheten mellan gårdarna och blästugnarna kan rimligen bara betyda att järnet oftast framställdes på gårdarna. Råvarorna, malm och ved/träkol, hämtades för förädling hemmavid. En relativt liten produktion, koncentrerad till gårdarna signalerar att produktionen i första hand tillgodosåg gårdens behov. Järnframställningen tycks alltså inte ha varit föremål för någon långt driven specialisering, utan vi kan se att järnproduktionen

¹⁶ Björk 2007b.

¹⁷ Höst 2006a, 2006b.

Fig. 12 a-b. Till vänster ses en rekonstruktion av en blästugn av det slag som det har påträffats ett antal av i Bromöllatrakten. Skiss efter originalakvarell av Kerstin Åberg i Englund 2002. Till höger ses en del av slaggen från en av ugnarna som undersökts i södra delen av Bromölla, nära den gamla E22:an. Foto Tony Björk.

var intimt knuten till den enskilda gården. Med tanke på de relativt små mängder järn som producerats i varje enskild ugn ligger det nära till hands att förmoda att det i första hand rört sig om en husbehovsproduktion och att ett mindre överskott kanske använts till försäljning, byteshandel till andra varor, gåvor till lokala klanledare eller dylikt.

På några platser i Bromöllatrakten har det funnits gynnsamma bevaringsförhållanden för det material som visar på den matnyttiga sidan av näringsfånget. Det rör sig om träkol, fröer och djurben. Dessa typer av material har framför allt analyserats från undersökningarna i Åby, Nymölla och Edenryd.

Till att börja med kan man se att de trädslag som konstaterats i järnåldersproverna är hassel, ask, lönn, ek, lind, bok och al¹⁸. Förekomsten av dessa trädslag säger dock inget om det rörde sig om små bestånd, som enstaka träd eller dungar, eller om det rörde sig om riktiga skogar. Det enda vi får en indikation om är vilken slags träd som användes för att elda med, men det är rimligt att anta att det är träd som funnits i närheten av gårdarna.

De fröer som har konstaterats i makrofossilanalyser från Edenrydsboplatsen visar på odling av framför allt korn. Ärtor, hasselnötter och svinmålla är andra nyttoväxter som också har utnyttjats. Svinmållan är näringsrik och tillagad går den alldeles utmärkt att äta. Fröna maldes under nödår (i vart fall i sen historisk tid) till mjöl. Svinmålla växer i kulturpåverkade miljöer, som åkrar, vid gödselstackar och på stränder¹⁹.

Odlingslämningar i Bromöllatrakten är ganska dåligt representerade i undersökningarna än så länge. Men det finns ett par undersökta lokaler med röjningsrösen (även kallat odlingsrösen) i områden som utgör utmark under historisk tid, enligt det äldsta kartmaterialet. Dessa platser ligger dels öster om Bromölla, vid Brantahallar, och dels mellan

¹⁸ Hellerström 2002 s. 478, Björk 2008 s. 34.

¹⁹ Björk 2008 s. 22.

Fig. 13. Handlovs-/mellanhandsben (carpometacarpus) från fågel. Från vänster: obestämd fågelart, ringduva, hönsfågel, hönsfågel och mås/trut. Foto Helene Wihelmsen.

Edenryd och Valje, intill platsen med den ovannämnda boplatsen i Edenryd, i höjd med småbåtshamnen. På båda dessa platser visar dateringarna tydligt att den stora stenröjningsfasen i området infaller under historisk tid; från 1200-talet till 1800-talet e. Kr. Men det finns också ett par dateringar som ger indikationer på en tidig stenröjning redan under romersk järnålder – vendeltid (200 – 600 e. Kr.)²⁰. Uppodlingen av utmarkerna har av allt att döma varit en långt utdragen process under historisk tid i denna region, men det återstår mycket att göra för att få en bättre bild av odlingshistoriken i området.

Den kategori av fynd som är bäst analyserad vid Bromöllaundersökningarna är benmaterialet. Generellt sett har det varit ganska dåligt bevarat i området, men från några anläggningar finns det ett lite fylligare material. Från boplatsen norr om Åby analyserades benmaterialet från en brunn, som låg invid det ena gårdsläget från yngre förromersk och äldre romersk järnålder. Här konstaterades enbart ben från husdjur - från nötkreatur, får, svin, häst och hund²¹.

På boplatsen mellan Edenryd och Valje kunde det konstateras att det fanns ben från nötkreatur och får i några av anläggningarna. En särskilt benrik anläggning, i ett hus från yngre romersk järnålder – folkvandringstid, ger en intressant inblick i näringsfånget på

²⁰ Hellerström 2002, Gustafsson m.fl. 2004, Björk 2008.

²¹ Stark 2000 s. 11.

platsen. Här fanns ett antal olika fågelarter, småvilt och husdjur. Man hade förväntat sig att det framför allt skulle röra sig om vilt och fågel som har en marin knytning, men det förekommer även några domesticerade arter och arter som snarare förknippas med skogsbiotoper. Förutom ben av and (troligen gräsand) och mås/trut innehöll anläggningen även identifierbara fragment av ringduva, orre, hare, tamhöna och får eller get (fig. 13). Den bild den osteologiska analysen gav motsvarade inte vad som förväntas av en ren kustekonomi, utan speglar istället att man har utnyttjat många olika miljöer (biotoper) för sitt näringsfång. Andelen vilda djur är visserligen hög, vilket visar att de varit en viktig del av kosten, men förekomsten av tamdjur i flera olika kontexter talar för en mer stadigvarande vistelse på platsen, snarare än ett säsongsmässigt bruk²².

Även från yngre järnåldersboplatsen norr om Nymölla har benmaterialet analyserats. Merparten av benen kommer från ett grophus och en större nedgrävning/avfallsgrop som verkar ha haft relativt bra bevaringsförhållanden för ben. I dessa anläggningar fanns det ben från nötkreatur, får, get, svin, häst, hund, fågel och fisk. Fågel- och fiskbenen är inte artbestämda²³. Vi ser inga stora skillnader mellan dessa tre material, även om de är spridda över tiden under nästan tusen år. Materialet domineras av betesdjur. Det som sticker ut är Edenrydsmaterialet, och det avspeglar säkert det kustnära läget och att man har utnyttjat fler olikartade miljöer för sin försörjning, snarare än att det är något som är generellt för denna tid.

Det finns ytterst få undersökta järnåldersgravar i Bromöllatrakten, men från ett par gravar kommer det några fynd som ytterligare kompletterar bilden av järnåldersbefolkningen i Bromöllaområdet. Den ena är en skelettgrav (d.v.s. en jordad individ) från Ivetofta, som innehöll kvarlevor av en kvinna som fått med sig ett lerkärl och en uppsättning silver-smycken (fig. 14 a-b). Graven dateras till yngre romersk järnålder, ca 250 e. Kr.²⁴. I Åby har det undersökts rester av en grav som innehöll ett lerkärl, en guldberlock, två bronsfibulor, en bronssölja och ett remändesbeslag. Graven dateras till äldre romersk järnålder, ca 100 e. Kr. Tyvärr var den skadad av medeltida aktiviteter och därför går det inte att säga om det varit en skelett- eller brandgrav²⁵.

Avslutningsvis bör det stora Istabygravfältet på Lister nämnas i detta sammanhang. Här undersöktes på 1970-talet ett 80-tal gravar som huvudsakligen daterats till äldre romersk järnålder (ca år 0 – 160 e. Kr.). De gravlagda har framför allt fått med sig dryckes- och matkärl samt arbetsredskap som skäror, knivar och läderknivar i gravarna. I några gravar finns det människor som fått med sig vapen respektive smycken istället för arbetsredskap²⁶. Hos merparten av de döda är intrycket att de efterlevande i hög grad hade ett fokus på dagligt liv och arbete, att döma av de föremål som de lade ned med sina anhöriga i gravarna.

²² Björk 2008 s. 22.

²³ Söderberg 2005 s. 78f.

²⁴ Björk 2005b s. 239

²⁵ Söderberg 2005, Björk 2005b. S. 239.

²⁶ Björkquist & Persson 1977, 1979.

Fig. 14. Lerkärl och silverföremål från tiden kring 250 e. Kr. Från skelettgraven i Ivetofta. Foto Johanna Svensson.

En helhet

En spridd uppfattning hos gemene man är nog att människor under förhistorisk tid levde torftiga liv i små dragiga hyddor. Som kontrast till detta lanserar Hollywood moderna versioner av hjältesagor som Beowulf, med en järnåldersfurste placerad i medeltida borgmiljö av kontinental karaktär. Bortser vi från ytterligheter och överdrifter så ger en överväldigande del av det arkeologiska materialet, i Bromölla såväl som i resten av Skandinavien, en bild av de många människornas vardagsliv. Här kan vi se gediget byggda gårdar, blandat med enklare byggnader, söndriga bruksföremål, mat- och slaktavfall, järnframställning och enstaka gravar med föremål av exklusiv karaktär, som andas ett självmedvetande och ett visst välstånd. Tillvaron var inramad av hus, gård, grav, odling, insamling, järnframställning, jakt och fiske. En kulturell och fysisk ram för vad folk gjorde och hur de tänkte och samtidigt ett sätt att strukturera landskapet och tillvaron.

Vi vet idag en hel del om hur gårdarna såg ut, hur man försörjde sig och även om den ekonomiska och kulturella förvandlingen av samhället under loppet av järnåldern. För den som har följt texten så här långt står det klart att det återstår mycket att ta reda på om järnålderns samhälle i största allmänhet, järnålderns gårdar och om Bromöllaområdets järnåldersbebyggelse i synnerhet. Vi har bara börjat skrapa på ytan. Men med tanke på vilken snabb kunskapsstillväxt det har skett i området bara de senaste 10 åren så finns det gott hopp om att vi kan se fram emot att kunna fördjupa kunskapen i många frågor i framtiden.

Referenser

- Artursson, M. 2005. Böndernas hus. *Carlie, A. (red.) Järnålder vid Öresund. Band 1. Specialstudier och syntes*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. RAÄ.
- Artursson, M. & Björk, T. 2007. Vätland – ett vattenrike. Tankar kring en bronsåldersbygd 2300 – 500 f. Kr. *Artursson, M. (red.) Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300 – 500 f. Kr.* Lund.
- Artursson, M. & Carlie, A. 2005. Böndernas gårdar. *Carlie, A. (red.) Järnålder vid Öresund. Band 1*. Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. RAÄ.
- Bergensträhle, I. 2000. *Skärersten och järnugnar i Bromölla. Arkeologisk undersökning, Skåne, Ivetofta socken, Tians väg*. Rapport UV Syd 2000:56.
- Björk, T. 2003. *Järnåldersboplatsen vid Råby. Arkeologisk utredning och undersökning 1993*. Regionmuseet Kristianstad rapport 2003:66.
- Björk, T. 2005a. *Bronsåldersgravar och järnåldershus. Arkeologisk undersökning i Ivetofta 2004*. Regionmuseet Kristianstad rapport 2005:17.
- Björk, T. 2005b. *Skäran på bålet. Om den äldre järnålderns gravar i Skåne*. Report Series No 92. Tollarps.
- Björk, T. 2006. *Järnugnar vid Skeråbeå. Arkeologisk undersökning 2004*. Regionmuseet Kristianstad rapport 2006:48.
- Björk, T. 2007a. Kring förfädernas bopålar. Om bronsålderns och den äldre järnålderns bosättningar i Vätland. *Artursson, M. (red.) Vägar till Vätland. En bronsåldersbygd i nordöstra Skåne 2300 – 500 f. Kr.* Lund.
- Björk, T. 2007b. Skånskt järn på järnåldern. Exemplet Bromölla. *Ale nr 4, 2007*.
- Björk, T. 2008. *Boplatsen vid Valjeviken – från stenålder till järnålder. Arkeologisk undersökning 2007, RAÄ 87 & 289, Ivetofta socken, Bromölla kommun, Skåne*. Regionmuseet Kristianstad rapport 2008:51.
- Björkquist, K.-A. & Persson, T. 1977. Bonde, by och bygd. Istaby som arkeologiskt projekt. *Blekingeboken 1977*. Karlskrona.
- Björkquist, K.-A. & Persson, T. 1979. Istabyundersökningen summeras. Ett kåseri kring en räkneoperation. *Ale nr 2 1979*. Lund.
- Edring, A. 2008. *Arkeologi och fjärrvärme – Nymölla till Valjeviken. Arkeologisk förundersökning 2007*. Regionmuseet Kristianstad rapport 2008:64.
- Edring, A. & Linderöth, T. 2008. *Bromölla 11:98. Arkeologisk undersökning 2008*. Regionmuseet Kristianstad rapport 2008:94.

Englund, L-E. 2002. *Blästbruk. Myrjärnsbanteringen's förändringar i ett långtidsperspektiv*. Jernkontorets Bergshistoriska Skriftserie nr 40. Uppsala.

Gustafsson, P., Hellerström, S. & Lagerås, P. 2004. *Förhistoriska boplatsslämningar och historiska agrarlämningar. Arkeologiska för- och slutundersökningar, Skåne, Ivetofta socken, Väg 116*. Rapport UV Syd 2004:21.

Hellerström, S. 2002. En utmarks förhistoria. Den historiska utmarken öster om Bromölla i ett långtidsperspektiv. *Carlé, A. (red.) Skånska regioner. Tusen år av kultur och samhälle i förändring*. RAÄ Skrifter No 40.

Höst, E. 2006a. *Näsum 12:2. Arkeologisk FU och UN 2006*. Regionmuseet Kristianstad rapport 2006:27.

Höst, E. 2006b. En järnåldersboplats i Näsum. *Näsums hembygds- och fornminnesförenings årsbok 2006*. Kristianstad.

Höst, E. & Wilhelmson, H. 2006. *Kyrkängen i Ivetofta. Hus och gårdar under järnålder. Arkeologiska för- och slutundersökningar 1990*. Regionmuseet Kristianstad rapport 2006:69.

Stark, K. 2000. *E22 Bromölla. Gårdslämningar från äldre järnålder*. UV Syd rapport 2000:4. Lund.

Söderberg, B. (red.) 2005. *Undersökningar i Åby. By och bosättningar i Bromöllaabygden*. UV Syd rapport 2005:30. Lund.